

УДК 821.161.2:82-311.6

**ДО ВИТОКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАВМИ АБО «БІЛІ ПЛЯМИ»
«ТЕМНОЇ ПАМ'ЯТІ» У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА
«ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН»**

Оксана Пухонська

Київський університет імені Бориса Грінченка

У запропонованій статті об'єктом дослідження є літературна спроба відновлення національної пам'яті про визвольні змагання українців у період більшовицької окупації. «Чорний Ворон» Василя Шкляра став чи не першим романом сучасної української історії, який засвідчує нову культурну інтерпретацію травматичної пам'яті посттоталітарного суспільства, що була позбавлена місця в історичному дискурсі через виразний антикомуністичний характер. Уваги вартий той факт, що на прикладі одного епізоду минулого автор розкриває вкрай жорстокі методи нищення національної свідомості українців та вкрай сміливі спроби її збереження.

***Ключові слова:** пам'ять, історія, культура, національна свідомість, література, тоталітаризм, терор.*

Будь-які спроби картографувати національну історичну пам'ять сьогодні, як виявилось, наштовхуються на значні перешкоди, пов'язані передусім із тривалим функціонуванням штучно створеної і не подоланої досі культурної амнезії українського суспільства. Витіснення із пам'яті народу достовірного знання про минуле – це виразний приклад тоталітарної політики, покликаної знищити, замінити, переписати вкрай невігідне режиму минуле, котре піддавало сумніву міфи, насаджувані з метою втілення проекту «радянського соціуму». В результаті ті важливі аспекти історії, які могли би стати суттєвою опорою у формуванні нової національної свідомості та відродженні ідентичності опинилися або на маргінесах історії, або взагалі були витіснені зі суспільного дискурсу. До таких належить історія національно-визвольної боротьби в Україні, що точилася після Першої світової війни та була суттєвим підґрунтям у спробах формування Української державності на початку ХХ ст. Ідеться передусім про повстанські рухи на території Центральної України, зокрема про антиколоніальну боротьбу Холодноярської Республіки, що функціонувала в період 1917 – першої половини 1920-х років.

Важливою і фундаментальною в історії української державності ця сторінка минулого є вже тому, що після розпаду Російської імперії, під колоніальною владою якої перебувала до того значна частина українських земель, це були потужні масові протести супроти чергової окупації «червоною» Росією. Історична пам'ять, яка, за Л. Мазур, є ментальним ядром суспільної свідомості, а також забезпечує можливість ідентифікації та самоідентифікації як індивіда, так і суспільства в цілому [4, 243], не зважаючи на колонізаторські спроби абсолютно її зліквідувати, все ж зберігала у свідомості соціуму як інстинктивне прагнення до свободи, так і знання про традицію повстанської боротьби супроти того, хто перманентно зазіхав на територію і волю українців. А тому не

було новизною, що саме та території Холодного Яру, відомого до того як осередок Гайдамаччини та Коліївщини зорганізувався новий національно-визвольний рух.

Причин повноцінної відсутності цього досвіду в історичному дискурсі та витіснення його із національної історичної пам'яті можемо назвати щонайменше три. По-перше, повномасштабна радянська «чистка» історії та творення штучного її замітника, який виключав будь-які прояви антикомуністичного опору. У кращому випадку могло йтися про діяльність «націоналістичних банд», однак навіть такий підхід певною мірою дискредитував благість окупаційних намірів тоталітарного режиму. У цьому можемо пересвідчитись, покликаючись на архівні документи, в одному з яких виразно прослідковується несприйняття того режиму ще у його витоках: «Объединённые общим чувством ненависти к новым формам общественного строя, эти группы направили свою энергию к разжиганию восстания против революционной власти»¹.

По-друге, маємо до справи з відсутністю ґрунтовних письмових свідчень про діяльність холодноярських повстанців, на що вказує дослідник та письменник Роман Коваль, зауваживши, що: «військове керівництво Холодного Яру <...> практично не залишило по собі спогадів, продовживши сумну традицію козаччини, яка вміла воювати, та не дуже переймалася написанням хронік» [3]. Окремими винятками є спогади учасників та очевидців, опубліковані в еміграції. Серед них «Холодний Яр» (1933) Юрія Горліса-Горського, «Вогонь з Холодного Яру» (1986) Івана Лютого-Лютенка та «Стежками холодноярськими» (1973) Михайла Дорошенка. Третьою причиною стали події Другої світової війни, які значною мірою затінили попередній історичний досвід. Так, на довгі десятиліття травма війни стала основною дискурсивною проблемою як радянської, так згодом і власне української історіографії, а діяльність ОУН та УПА, що перейняли естафету в національно-визвольній боротьбі стала черговим підґрунтям для творення контроверсійних радянських міфів, що дискримінували український націоналізм.

Ж. Тощенко, досліджуючи специфіку історичної пам'яті звертає увагу на вибірковості її характеру, що значною мірою пояснює маргінальність теми Холодного Яру в національній історіографії ХХ століття та обмеженість її меморіастичного дискурсу. Так, вибірковість історичної пам'яті «часто акцентує на окремих історичних подіях, ігноруючи інші» [6]. Розвінчування міфів про діяльність українських націоналістів під час Другої світової війни та після неї стало більш актуальним для історії та культури періоду Незалежності.

Саме тому художня література, яка після 1991-го року активно взялася за повернення забутих сторінок минулого практично не зверталася ані до подій Першої світової війни, ні до національно-визвольної боротьби повоєнних років. «Чорний Ворон» Василя Шкляра, опублікований у 2009 році – це одна з перших спроб привідкрити завісу історії того періоду та повернути втрачену

¹ Цит. за Ковалем Р. Начерк до історії Холодноярської організації 1917-1922, котрий покликається на архівний документ: ДА СБУ. – Арх. №1136, спр. 446/7971, т. 4, арк. 295-295 зв.

пам'ять у літературний та культурний дискурси. Дослідники твору з моменту його публікації вдаються до ретельної аналізи історичної правди та художнього домислу, а відтак засвідчують той факт, що роман значною мірою привернув увагу до того аспекту минулого, яке в посттоталітарній свідомості соціуму було позбавлене змісту і голосу. О. Стадніченко, покликаючись на авторські рефлексії навколо «Чорного Ворона», зауважує, що цей твір «фактично реабілітує національну свідомість Центральної України» [5, 309], рівень якої, за Шклярком, у цьому локусі до 1933 року був вищим, ніж на Заході.

Поруч із забуттям минулого, неоднозначними інтерпретаціями фактів і подій із нього, одним із важливих процесів у історичній пам'яті є актуалізація цього минулого, що пов'язана із насущними проблемами суспільства. А тому цілком закономірним видається те, що поруч із опублікованими після 2000-го року творами Л. Кононовича, О. Забужко, котрі зверталися до травматичних сторінок вітчизняної історії, роман Василя Шкляра став знаковою ланкою у процесі реанімації національної пам'яті, оскільки порушив той її аспект, який апелював до початків впровадження радянської влади на українських землях та розвінчував ідеологічний міф про «безболісне» її прийняття українцями. Цей твір цілком відповідає твердженню, що сучасна література, як зауважив Ришард Нич, є літературою досвіду (в його нових, сучасних варіантах), а не, наприклад, репрезентацією актуальної дійсності [10, 12-13].

Варто, однак, зауважити, що основним тлом розгортання сюжету автор обирає період після ліквідації основних сил антибільшовицького опору у Холодному Яру (після 1922 року), зосереджуючи увагу на повстанській діяльності «залишенців», що не відмовилися від боротьби навіть після так званої перемоги більшовиків. Тому друге видання твору, що вийшло незадовго після першого було титульоване вже як «Залишенець». Такий підхід видається не стільки спробою реконструкції героїчних образів (як Чорного Ворона, отамана Веремія та ін.), скільки намаганням показати неперервність традиції боротьби за національну ідею.

Ревізія історичної пам'яті на тлі романного сюжету розгортається у кількох тематичних напрямках. Передусім ідеться про вже згадану пам'ять травматичну, пов'язану із черговою втратою шансу на українську самостійність. Так, після поразки проекту УНР та відступу Петлюрівських військ за Збруч, Україна опинилася перед загрозою остаточної радянської окупації, яка передбачала перетворення вільнодумних українців на легко керовану масу, що, як свого часу зазначила Ханна Арендт, була основою будь-якого тоталітарного режиму. Шкляр звертає увагу на вкрай жорстокі методи радянської окупації, які були актуальними впродовж усього періоду тривання Радянського Союзу. Каткування в'язнів, розстріли цілих сімей, репресії, підпали тощо. Людське життя як цінність було повністю знівельоване. «В'яжуть боровицького отамана Павла Солонька <...>, що тепер прощався з життям. І якби ж то тільки з життям! Попереду були каткування в чекістських мордовнях, де, перш ніж стратити, тобі виколють очі й відріжуть язик» [8, с. 17]. Образ такої розправи із національно свідомими елементами варто розуміти як

метафору деструкції колективної пам'яті, носії якої не мають ані бачити, ні говорити того, що суперечить ідеологічній доктрині.

Аляйда Асман, апелюючи до роману Орвела «1984» звертає увагу на особливість модифікації тоталітарної свідомості соціуму. За нею, «тоталітарне суспільство формує минуле у відповідності з кон'юнктурою інтересів влади, притісняючи вибухову силу особистісних спогадів, які протиставляють комунікативній фікції своє індивідуальне вето» [1, 19]. А тому не лише ліквідація повстанських рухів, але й ліквідація їх очевидців стають дієвим методом, коли під страхом смерті можна заставити мовчати тих, хто в майбутньому міг би хоч щось про це сказати. Репресивна політика комуністичної системи вже з самого її зародження була спрямована на формування колективної амнезії. Більше того, акції окупантів скеровувались не лише на упокорення чи ліквідацію людини, значною мірою йшлося про знищення культурної пам'яті. Одним із епізодів роману, що виразно засвідчує такий підхід є розграбування та нищення Мотронинського монастиря: «Оскаженілі, розбурхані вогнем і жіночим лементом, забродили кинулися одне поперед одного по коморах, льохах, келіях гребти все, що траплялось під руку» [8, 82-83]. Знаковим епізодом є знищення монастирської книгозбірні із цінними стародруками та «п'ятсотлітніми хроніками». Шкляр акцентує увагу на тому, що в кращих традиціях тоталітаризму важливим було знищити джерела пам'яті, серед яких книги були чи не найціннішими з них.

Обравши історичним тлом період згортання боротьби холодноярців, Шкляр вказує на дуальний характер національної свідомості українців. З одного боку, лейтмотивом звучить тема зневіри у боротьбі, коли «більшовицька пропаганда робила своє. Виморені війною і затуркані обіцянкою «земельки», багато вояків утікало додому» [8, 35], з іншого, спровоковані грабіжницькою і репресивною поведінкою «червоних», чоловіки все ж ішли в ліс, аби продовжити боротьбу, яка, хоча й не мала шансів на перемогу, однак була своєрідною сатисфакцією за вчинену кривду. Про це свідчить цитата із твору: «я часто питаюся новачків: чого ти до мене прийшов? І чую: в того москалі хату спалили, того пограбували, у того дівчину згвалтували» [8, 44].

У романний сюжет автор лейтмотивом вплітає епізоди жорстоких розправ, ілюструючи таким чином травматичний характер ситуації, який заклав підвалини суспільного несприйняття нової влади. Це несприйняття згодом трансформується у боротьбу під проводом Української Повстанської Армії, у дисидентські рухи, підпільну діяльність української інтелігенції тощо.

Особливого емоційного напруження набувають сцени розправ над вагітними жінками і дітьми. Уваги вартий хоча б приклад із дружиною отамана Веремія, містичний образ якого постійно навівав жах на «червоних». Ганну ж час від часу тероризували черговими історіями жорстокої розправи над чоловіком. Ситуація загострювалася ще й вагітністю жінки. Це стало приводом до перманентних залякувань під страхом вбивства ще не народженої дитини. Однак, якщо постійні погрози героїні поквитатися із нею та її новонародженим сином за антикомуністичну діяльність Веремія ламають її і доводять до

самогубства, що, однак, видається для Ганни кращим за смерть від кулі ворога, то групове згвалтування Тіни – коханої Чорного Ворона – спровокувало в ній не лише жадобу помсти, а й дало стимул до внутрішньої боротьби супроти ворога. Важливим у цьому ланцюжку трагічних подій є образ Ярка – того самого новонародженого сина отамана Веремія. За задумом автора, це дитя не лише пов'язує долі двох жінок (Тіна погоджується виїхати з ним за Збруч і виховати як свого сина), а й засвідчує ідею неперервності боротьби за українську ідею, яка відродиться у наступних поколіннях. А тому життя Тіни набуває нового сенсу, що також допомагає трансформувати травму гвалтування в енергію спротиву: вижити на зло ворогові і виростити гідну зміну повстанцям. Це певною мірою підтверджує логотерапевтична теорія психолога Віктора Франкла, який, покликаючись на Ніцше, переконує, що «той, хто знає, *навіщо* жити, може витримати будь-яке *як*» [7, 91].

Емоційного піку досягає випадок із масовим гвалтуванням черниць під час спалення Мотрониного монастиря, який був форпостом холодноярських повстанців: «Москалі доганяли їх наввипередки, адже черниць на всіх не вистачало, а чекати в черзі не було терпцю» [8, 84]. Не можна оминати увагою той факт, що в найгостріші періоди історії жінка, як істота слабша, завжди була об'єктом як фізичних, так моральних знущань. Про це свідчать численні документальні хроніки та художні версії минулого, особливо, коли йдеться про ХХ століття та мілітарну політику тоталітаризму. Як зауважила Вероніка Нагоум-Граппе, коли тоталітарна влада має намір зліквідувати сили опору цивільного населення, акти збезчещення, методичні гвалтування для яких – найвиразніший вияв, видаються найдієвішим засобом [9, 53-54].

Ще одним тематичним спектром роману є загроза окупації, яка передбачає відсутність будь-якого права і можливості до не лише національного, а й індивідуального самовизначення. Маючи досвід тривалого колоніального гніту з боку імперської Росії, свідомі українці розуміли весь масштаб загрози, який посягав на території, на культуру, життя, національну свідомість. Ідея незалежної України визрівала тим міцніше, чим більше окупант затягав зашморг на шиї населення.

У вуста своїх героїв Шкляр вкладає відомі пропагандистські гасла, які радянська ідеологія використовувала впродовж усього періоду існування СРСР. «Тільки в купі з Росією вільна Україна возможна» [8, 125], покірних «чекало нове життя в новій Україні!» [8, 78]. Чи не найбільший трагізм полягав у тому, що більшість населення все-таки піддавалося на агітаційні заклики окупанта. Упокорення селянства, яке, як відомо, до Голодомору 1932-33 років репрезентувало найбільший відсоток етнічних українців, було чи не головною метою більшовицького режиму. Автор «Чорного Ворона» зауважує важливий аспект, за яким, піддавшись на пропагандистські заклики і обіцянки «червоних», селяни перестали співпрацювати з повстанцями. Було цьому ще одне, не менш вагоме пояснення. Політика терору, що, як уже зазначалось, неодмінно супроводжувала владу «совітів», передбачала жорстоку розправу з кожним, хто хоч якимось чином був у контактах із націоналістами

(«більшовики розстрілювали селян за зв'язки із лісовиками чи за найменшу підозру в неблагонадійності» [8, 70]).

Крізь весь роман лейтмотивом прописана дуже важлива ідея, яка не лише інтерпретує сутність українського націоналізму, а й значною мірою розвінчує радянський стереотип щодо його насильницького характеру. Так, автор намагається пояснити суттєву відмінність між окупаційною загарбницькою політикою і інтенціями до незалежності націоналістично зорієнтованих сил, які змушені були діяти в підпіллі. Герої роману ставлять влучні запитання, які, може, навіть видаються не зовсім властивими свідомості українця того часу. Чорний Ворон на зустрічі із «червоним командуванням» задається риторичним питанням: «чи був де-небудь у світі хоч один окупант, який приходив на чужу землю робити добро?» [8, 125]. Це питання найбільшого сенсу набуває сьогодні, коли українське суспільство перебуває на черговій стадії переосмислення і викорінення радянської культурної, економічної і політичної спадщини. У контексті цього Петро Герасименко, наприклад, зазначає, що «не зважаючи на майже столітню відстань відтворених подій – актуальність акцентів, поставлених у творі Василя Шкляра, не має терміну часової придатності» [2]. Більше того, раціоналізм боротьби супроти ворога підтверджується усвідомленням героїв роману того, що вони на своїй землі, на відміну від зайшого окупанта, який прийшов «грабувати, убивати і гвалтувати» [8, 290].

Третім і чи не найважливішим складником сюжету «Чорного Ворона» є власне національна ідея – ідея незалежної України. Структуру української національної ідеї часто розглядають у трьох аспектах: державницькому, етнічному і політичному. Відсутність державотворчої традиції в Україні досить часто формувала позірне її уявлення. Більше того спроби усамотійнення Української Народною Республікою, об'єднання територій України в єдину незалежну державу, як виявилось, зазнали ганебної поразки, а тому національна ідея, хоч і була підкріплена короткотривалим досвідом самостійності, значною мірою ґрунтувалась на етнічних засадах, що апелювали до історичного досвіду боротьби (козаччина, гайдамаччина тощо), національної культурної традиції, релігії тощо. У романі про це свідчить хоча б образ Холодного Яру, який є своєрідним місцем пам'яті, котре апелює до традиції національно-визвольних змагань. Мотронинський монастир, який був форпостом повстанців ще з часів гайдамаччини репрезентує священний образ боротьби за Україну, де віра і церква – неодмінний її атрибут (взяти хоча б до уваги ритуал освячення зброї). Важливим аспектом у підтвердженні цієї думки є інтер'єр землянки, описаний Шклярем в епізоді зустрічі чекіста Пьотра Птіцина із лісовиками: «Угорі на покутті висіли образи Богоматері та її Сина, а нижче – розгорнуті полотнища двох прапорів. Жовто-блакитний ті чорний – холодноярський бойовий прапор, на якому срібною заповлоччю було вигаптувано: «Воля України або смерть». [8, 73-74].

Проте окремі епізоди роману все ж апелюють саме до державницького змісту національної ідеї, яка, хоч і в підпіллі, однак зберігала і підтримувала національні уявлення про самостійну Україну. За переконанням Чорного

Ворона, на той час вона існувала «у лісі», де «діють закони УНР» і де «совецької влади нема» [8, 256]. Автор роману виразно протиставляє комуністичну ідею, для якої пріоритетом є утвердження будь-якою ціною радянської влади на окупованих територіях й ідею українську, що по суті своїй є антиколоніальною.

Етнічний характер української нації позбавляє національну ідею її політичної складової. Значною мірою це пояснюється відсутністю політичної традиції в українському суспільстві, що безпосередньо пов'язано із тривалим колоніальним статусом України. Однак героям роману не бракує також розуміння абстрактності цього явища. Так, наприклад, під час судової розправи над отаманом Тузом та його побратимами Гараськом і Босим, Туз зізнається, що свідомо «боровся за самостійну Україну і за свій народ» [8, 288]. Однак, на провокативне запитання ГПУшника Вольського «А ви у нево спрасілі, у етава народа, нужна лі ему ваша зашіта?» [8, 288], повстанець опиняється у неоднозначній ситуації, бо, як зазначалось вище, значна частина населення відмовилася від підтримки повстанців. А тому Туз зізнається: «Я згоден, що є багацько людей, які не здатні і думати про кращу долю <...>. Тому я кладу своє життя за ідею» [8, 288]. Оскільки ліквідація основних сил опору у 1922 році підірвала основні підвалини національно-визвольного руху, а також перманентним терором та репресіями підживлювала серед населення страх перед загрозою життю, тому і так не чітко сформована візія національної ідеї не мала відповідного ґрунту для подальшого розвитку.

Василь Шкляр не позбавляє читача оптимізму, а навпаки, залишає фінал відкритим для роздумів. Його Чорний Ворон – герой не лише свого часу, а збірний образ українського націоналіста, який разом із ідеєю незалежності згодом відродиться у подальшій боротьбі супроти тоталітарного «червоного» окупанта. Цей роман займає відповідну нішу у процесі картографування посттоталітарної пам'яті, проливаючи світло на численні білі плями на темних сторінках національної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой / Алейда Ассман ; пер. с нем. Б. Хлебникова. – Москва : Новое литературное обозрение, 2016. – 232 с.
2. Герасименко П. «Чорний Ворон» як ліки від синдрому набутого малоросійства [Електронний ресурс] / Павло Герасименко // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/08/4/6429054/>. – Назва з екрану.
3. Коваль Р. Начерк до історії Холодноярської організації 1917–1922 [Електронний ресурс] / Роман Коваль. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Koval/Nacherk_do_istorii_Kholodnoiarskoi_orhanizatsii.rtf.
4. Мазур Л. Н. Образ прошлого: формирование исторической памяти [Электронный ресурс] / Л. Н. Мазур // Известия Уральского федерального университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. – 2013. – № 3 (117). – С. 243–256. – Режим доступа: <http://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia2/article/view/1589/1462>.
5. Стадніченко О. О. Роман В. Шкляра «Чорний Ворон»: історична та художня правда / О. О. Стадніченко / Вісник запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2010. – № 2. – С. 307–312.

6. Тощенко Ж. Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния [Электронный ресурс] / Ж. Т. Тощенко // Новая и новейшая история, 2000. – № 4. – С. 3–15. – Режим доступа : <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/HIMEM.html>

7. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / Віктор Франкл ; переклад з англ. Олени Замойської. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 160 с.

8. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон / Василь Шкляр. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 384 с.

9. Nahoum-Grappe V. Gwałt jako broń wojenna / Veronique Nahoum-Grappe // Czarna księga kobiet / pod red. Christine Ockrent, przełoż. K. Bartkiewicz, J. Piejko, D.-A. Polszewska, E. Biernacka. A. Mańka-Chmura, M. Kowalska. – Warszawa, 2007. – S. 47–61.

10. Nycz R. Literatura nowoczesna wobec doświadczenia / Ryszard Nycz / Literackie prezentacje doświadczenia. – Warszawa : Instytut badań literackich PAN. – 2007. – S.11–25.

К ИСТОКАМ НАЦИОНАЛЬНОЙ ТРАВМЫ ИЛИ «БЕЛЫЕ ПЯТНА» «ТЕМНОЙ ПАМЯТИ» В РОМАНЕ ВАСИЛИЯ ШКЛЯРА «ЧЕРНЫЙ ВОРОН»

Оксана Пухонская

В предлагаемой статье объектом исследования является литературная попытка обновления национальной памяти о освободительных сражениях украинцев в период большевистской оккупации. «Черный Ворон» Василия Шкляра стал одним из первых современных исторических романов, который свидетельствует о новой интерпретации травматической памяти посттоталитарного общества, которая отсутствовала в советской истории поскольку была явно антикоммунистической. Заслуживает внимания и тот факт, что на примере одного эпизода из прошлого, автор раскрывает крайне жестокие методы уничтожения национального сознания украинцев и крайне смелые попытки его сохранения.

Ключевые слова: память, история, культура, национальное сознание, литература, тоталитаризм, террор.

TO THE SOURCES OF NATIONAL TRAUMA OR THE “BLACK SPOTS” OF THE “DARK MEMORY” IN VASYL SHKLIAR’S NOVEL THE BLACK RAVEN

Oksana Pukhonska

In suggested article the main object of research is the literary effort to reconstruct the national memory about the liberation struggle of Ukrainians at the beginning of soviet occupation. Chorny Voron (The Black Raven) of Vasyl Shkliar became one of the first historical novels of contemporary literature which shows the example of new cultural interpretation of the traumatic memory of post-totalitarian society. The researcher pays a main attention to the new pages of national memory, which was totally discriminated in the soviet public rhetoric because of its national character. That’s why the struggle of national-liberation groups against the soviet power in 1917th-1920th wasn’t included into independent historical and cultural discourses. This memory was absent in the historical discourse because of its anti-communistic character.

In one episode from the past life the author of the novel demonstrates the very horrible methods of destroying of national consciousness of Ukrainians and the very brave efforts of its saving. It is very important that Shkliar had chosen for his artistic interpretation the period after official destroying the Cholodnoyarska republic by the red army. He not only shows that the struggle wasn’t ended, but it was continued by the bravest men, who stayed for the Ukrainian idea. Such position was called to improve, that that war was continued. It became a tradition and even after killing the last heroes it got chance to reborn in the next generations. With the help of literature author of The Black Raven returns the lost memory to Ukrainian society, which is finding for true past in the process of building its national identity.

Keywords: memory, history, culture, national consciousness, literature, totalitarianism, terror.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2016

Прийнято до публікації 20.10.2016